

Шетел тілдерін үйренушілер үшін пайдалы кеңестер мен ұсыныстар**Др. Йохан Вандевалле, Гент Университеті, Бельгия**

Тіл білімі маманы мен полиглот болатын автор бұл мақаланың бірінші бөлігінде өзінің білімі мен өзін көптеген шетел тілдерін үйренуге түрткі болған себептерді түсіндіреді. Басты себептер автордың түрік тілі мен өзге түркі тілдерін үйреніп толық түсіну тілегі, лингвистикалық қызығуы және бір елге бармастан бұрын сол елдің тілін үйрену принципі болған. Түрткі болуы мүмкін басқа себептерден де мысалдар бергеннен соң мақаланың екінші бөлігінде автор өз тіл үйрену тәжірибелеріне сүйене отырып, шетел тілдерін үйренушілерге пайдалы кеңестер мен ұсыныстар береді.

Бұл мақалада қарастыратын тақырып мынадай: «Шетел тілдерін қалай үйренеміз?», «Көп шетел тілін үйренген бір адам болып сіздерге қай пайдалы кеңестерді, қай ұсыныстарды бере аламын?».

Кілт сөздер: *тілді үйрену, пайдалы кеңестер, тіл соқпағы, тілді жаттықтыру, пайдалы тораптар, жаңа материал, ұйықтайтын тіл, ыңғайлы тәсіл.*

Полезные советы и рекомендации для изучающих иностранные языки**Доктор Йохан Вандевалле, Университет Гент, Бельгия**

Известный лингвист и полиглот в первой части статьи рассказывает о своем образовании и причинах изучения многочисленных иностранных языков. Главными причинами для него были желание изучить турецкий и другие тюркские языки, лингвистический интерес и изучение языка посещаемой им страны. Во второй части автор дает полезные советы и рекомендации изучающим иностранные языки, опираясь на свой личный опыт.

Вопросы рассматриваемые в статье «Как мы будем изучать иностранные языки?», «Как человек полиглот какие полезные советы и рекомендации изучения иностранных языков можем дать?»

Ключевые слова: *изучение иностранных языков, практика иностранного языка, полезные советы, полезные материалы, полезные методы, причины изучения иностранных языков.*

Useful suggestions and advice to foreign language students**Dr. Johan Vandewalle, Ghent University, Belgium**

In the first part of this article, the author, who is a linguistics specialist and a polyglot, introduces himself and explains the factors underlying his eagerness to learn a great number of languages. The main reasons were his wish to fully comprehend the Turkic languages, his interest in linguistics, and the fact that, before visiting a country, he learns its language as a matter of principle. After giving examples of possible other motivations, in the second part of this article, the author gives useful suggestions and advice to foreign language students based on his own experience of learning languages.

Key words: *foreign language learning, foreign language practicing, useful advice, useful materials, useful methods, reasons of learning languages.*

Алдымен қысқаша өзімді таныстырайын:

Мен Гент Университетінің инженерлік сәулет факультетін бітіргеннен соң, сол университетте славян тілдері, шығыс тілдері мен тіл білімі мамандығын оқыдым. 1985 жылы университеттің шетел тілдері орталығында түрікше оқыта бастадым, бір мезгілде министрлікке байланысты бір жобада Бельгиядағы иммигрант балаларының нидерландша үйренуін зерттедім, сосын бір фирмада компьютер негізінде шетел тілі оқыту саласында жұмыс істедім. 1993 жылы әйелім Линда Гезелспен бірге Гент қаласында өз институтымыз «Ориентал, Шығыс тілдері мен мәдениеттерін оқыту орталығын» құрдық. Оның құрамында түрікше мен арабша курстарын ұйымдастырдық. “Науди Түркше Конушalım” атты екі томдық бір оқулық жарияладық. 2006 жылы Гент Университетінің «Тілмаштық және аудармашылық» департаментінде түрікше бөлімі ашылғанда бөлім басшысы болдым. 2013 жылы тіл білімі ғылымының докторлық дәрежесін алдым. Қазіргі кезде түрікше бөлімі басшылығы қызметін жалғастырып жатырмын, бір жағынан түрікшеден сабақ беремін, екінші жағынан лингвистикалық зерттеумен айналысамын.

Үйленгенмін, әйелім Линда үлкендер мектебінде түрікшеден сабақ береді, екі баламыз бар, ұлымыз Александер 21 жаста, Гент Университетінде латынша мен көне грекше оқиды, қызымыз Эвелине 19 жаста, Гент Университетінде испанша мен ағылшынша оқиды. Яғни отбасымызда бәріміз тілмен айналысамыз.

Түрік тілімен қалай таныстым? Не үшін көптеген шетел тілдерін үйрендім? Сіздерге түсіндірейін. 1973 жылы 13 жаста, әкем шешеммен бірге, бір Түркия саяхатын жасадық. Алғашқы түрікше сөздерімді сол саяхатта айттым. Түріктер бізді өте жылы түрде қарсы алды. 1975 жылғы екінші бір саяхаттан кейін бұл қонақжайлылық мені түрікшені үйренуге ынталандырды. Сол уақытта түрікшенің математикаға ұқсас логикасын аштым, таң қалдым. Тілді толық үйренгім келді, түрікшедегі кірме сөздерді түсіну үшін арабша, парсыша үйрене бастадым, араб алфавитімен жазылған осман тілінде кітаптар оқуға кірістім. Түрікшенің логикалық жүйесінің түркі тілдерінің барлығында болған-болмағанын тексерейін деп, Әзірбайжан мен Орта Азияда сөйленетін түркі тілдері мен көне түркі тілдері жөнінде грамматикалар, оқулықтар, сөздіктерге заказ бере бастадым, сол тілдерді зерттей бастадым. Америка Құрама Штаттарынан көп кітап таптым, бірақ орыс тілінде одан да көп кітап табамын деп орысша оқуға шешім қабылдадым. Демалыс кезінде шетелдерге саяхат жасайтынбыз. Мен бір принцип қабылдаған едім: бір елге бармастан бұрын сол елдің тілін үйренейін деп. Мұндай шетел тілдері қорыма жаңа тілдер қосылды. 1987 жылы Бельгияда «Вавилон Сыйлығы» деген бір тіл жарысы ұйымдастырылды. Сол уақытта үйренген және зерттеген тілдерімді санадым, 32 санын таптым. Бұлардың ішінде 10 көне тіл бар еді, тек қана қазіргі тілдермен жарысқа қатысуға болатын. Тіл жарысында қазіргі 22 тілмен қатыстым, оларды университет профессорлары, елшілікте жұмыс істейтін кісілер тексерді. Әр тест он минутке созылды, екі тестінің арасында бес минут үзіліс бар еді. Мысалы, он минут арабша әңгімелесу, бес минут үзіліс, он минут орысша әңгімелесу, бес минут үзіліс, он минут итальянша әңгімелесу, т.б. Бұл тәсіл 22 тілде қайталанды, тексерулер бір күнге созылды. Бірнеше рет тілдерді шатастырдым, мысалы итальянша қойылған бір сұраққа орысша “да” деп жауап бердім. Әр тіл үшін баға берілді, әрине әр тілде деңгейім бірдей емес еді, сосын бағалар жиналды. Яғни, үйренген тілдердің тұтас саны да, әр жеке тілдің сапасы да есепке алынды. Мен ең жоғары бағамен жарыстың жеңімпазы болдым. Сыйлық 2500 еуро. Онымен Орта Азияға бірінші саяхатымды жасап өмірімде бірінші рет түркіменше, өзбекше мен тәжікше сөйлесуге мүмкіндік таптым.

Бұл жарыс бұдан отыз жыл бұрын өтті. Отыз жыл бұрын білетін тілдерімнің саны 32 еді, қазіргі кезде тұтас саны 42-ге жетті. Яғни отыз жыл ішінде тек қана 10 тіл қоса алдым. Бірақ бұл отыз жыл ішінде үйлендім, бір үйге ие болдық, балаларымызды өсірдік, өз институтымызды құрдық, Гент Университетінде түрікше бөлімін басқара бастадым, докторлық диссертациямды жазып қорғадым.

Енді бұл үйренген және зерттеген тілдерім қай тілдер? Оларды мынадай етіп топтастыра аламын.

Ана тілім:	нидерланд тілі (фламанд тілі)
Мектепте оқыған тілдерім:	2. француз тілі 3. ағылшын тілі 4. неміс тілі 5. латын тілі
Университетте оқыған тілдерім:	6. қазіргі стандартты араб тілі және классикалық араб тілі, бұған өзім араб тілінің мысырлық және марокко диалектілерін де қостым 7. парсы тілі, бұған өзім тәжік тілін де қостым 8. түрік тілі және осман тілі 9. орыс тілі 10. көне славян тілі 11. суахили (өте аз, бір кіріспе ретінде)
Қазіргі түркі тілдері:	12. әзірбайжан тілі 13. түрікмен тілі 14. өзбек тілі 15. қырғыз тілі 16. қазақ тілі 17. татар тілі 18. башқұрт тілі 19. тыва тілі 20. ұйғыр тілі
Көне түркі тілдері:	21. орхон-енісей ескерткіштерінің тілі 22. көне түркі тілі, көне ұйғыр тілі 23. құман тілі 24. шағатай тілі
Саяхат үшін үйренген және саяхатта қолданған тілдерім:	25. гаэльский (яғни шотланд тілі) 26. итальян тілі 27. испан тілі 28. албан тілі 29. грек тілі 30. серб-хорват тілі 31. хинди - урду 32. мальта тілі 33. көне мысыр тілі (саяхатта мысыр жазуын оқыдым) 34. норвег тілі 35. исланд тілі 36. фин тілі (аздап) 37. латыш тілі
Ғылыми зерттеулер үшін үйренген тілдерім:	38. батыс армян тілі 39. күрд тілі (аздап) 40. грек тілінің Каппадокия диалектісі
Лингвистикалық қызығумен үйренген тілдерім:	41. жапон тілі (аздап) 42. идиш (тек қана жазуын үйрендім)

Демек, күні бүгінге дейін айналысқан тілдерімнің тұтас саны 42-ге жетіпті. Өзге адамдар тұтас санды үнемі сұрайды, бірақ шынымды айтсам бұл санның өзім үшін маңызы жоқ. Жоғарыдағы тізімде аталған әр тілді белгілі бір мақсат үшін үйрендім, бұл мақсаттардың ішінде рекорд жаңарту мақсаты ешқашан жоқ еді. Кейбір тілдерді тек қана саяхатта пайдалану үшін, кейбір тілдерді болса, сол тілдерде жазылған ғылыми еңбектерді оқып түсіну үшін үйрендім. Сондықтан әр тілдегі деңгейім де бірдей емес. Мен үшін ең маңыздысы «әрбір тіл үшін көздейтін мақсатыма жеттім бе, жетпедім бе?» деген сұрақ.

Жалпы алғанда шетел тілдерін үйрену барысында қандай мақсаттар көздеуге болады? Енді бұл тақырыпқа тоқталып өтейік.

Шетел тілдерін не үшін үйренеміз?

Шетел тілдерін үйрену үшін әр түрлі себептер бар:

- **адамсүйшілік** үшін: мысалы, еліңізге келген шетелдіктерге көмек берейін дейсіз.

- **достық, махаббат** үшін: мысалы, шетел тілінде сөйлесетін достарыңыз бар, күйеуіңіз, әйеліңіз шетелдік және оның туыстарымен әңгімелесе алуды көздейсіз.

- **білуге құмарлық** үшін: шетел газеттерінде не жазады екен, білгіңіз келеді, мысалы түсініктемешілердің (комментаторлардың) мақалалары өте қызықты бола алады, газеттер арқылы бір халықты түсінуге тырыса аласыз.

- **мамандығыңыз** үшін: шетел тіліндегі ақпарат көздерін пайдалана алуыңыз қажет, шетелдік кәсіпорындары мен қарым-қатынас жасауда интернационалдық тілдер көмекші тіл ретінде қолданылады.

- **әуестік, хоббиіңіз** үшін: сізді қызықтыратын бір тақырып бар, бірақ маңызды ақпарат шетел тілінде.

- **сезім** үшін: мысалы бір елдің тілін сөйлесіп жатқанда өзімді сол елдің азаматы сияқты сезінемін. Енді қазақша сөйлесіп жатқан кезімде өзімді қазақ сезіне аламын. Бұл мені өте қуантады. Шетел тілдері адамға басқа бір қоғамға қатысуға мүмкіндік береді.

- **құрмет білдіру** үшін: бір тілді сөйлеу арқылы бір халыққа, бір мәдениетке құрмет білдіресіз.

- **саяхатта қолдану** үшін: бір саяхатта кездесетін жағдайларда шетел тілімен практикалық мәселелерді шешесіз. Мысалы қарапайым сұрақтар қоя алу үшін, маңдайшалардағы жазуларды, жол көрсеткіштерді оқи алу үшін. Отбасыммен бірге саяхатқа шыққанда әдетте шетелде бір автокөлікті жалға аламыз. Сол уақытта тілді білу өте пайдалы болады. Бір елге саяхатқа шыққанда ең кем дегенде сәлемдесу мен қоштасу формулаларын үйрену керек.

- **басқа бір шетел тілін үйренуге** дайындық болады: бір тілді көмекші тіл ретінде қолдана аламыз. Мысалы қазақша-нидерландша сөздік жоқ, сол үшін мен қазақша кітап оқу барысында немісше, ағылшынша, французша, түрікше және орысша сөздіктер қолданамын. Тек қана ана тілім нидерландшаны білсем қазақшаны үйрене алмас едім.

- **университетте білім алу** үшін: біздің университетімізде студенттер нидерландшадан басқа ағылшын, француз және неміс тілінде жазылған оқулықтар да пайдаланады.

- **бір тілді зерттеу** үшін: осы тілге ықпал тигізген басқа тілдерді үйренесіз. Мысалы түрік тіліне арабшадан, парсыдан көп кірме сөз енген, арабша парсы білу пайдалы болады. Түрікшенің кейбір диалектілеріне грек, күрд, армян, лаз тілдері ықпал тигізді. Бұл зерттеушілер үшін сол тілдерді үйренуге бір себеп бола алады.

- **лингвистикалық қызығумен**: белгілі тілдердің ерекше грамматикалық жүйесі, дамуы, тілдердің бір-біріне әсер тигізуі құбылысы, туыс тілдерді салыстыру сізді қызықтыра алады.

- **тіл коллекциясын жасау** үшін: мысалы қазіргі үндіеуропа тіл шоғыры он тіл тобына бөлінеді: роман, кельт, герман, балтық, славян, албан, грек, армян, иран, үнді тіл топтары. 2016 жылдың аяғында батыс армян тілін үйренгеннен кейін мен қазіргі үндіеуропа тіл шоғырының әр тіл тобына жататын ең кем дегенде бір тіл үйренгенімді айта алдым. Коллекциям толық болды. Үндіеуропалық тіл шоғыры туралы жалпы бір пікірім болды.

- **ләззат** үшін: зерттеушілер мынаны дәлелдеген: бір шетел тілін үйрену процесінің бір адамдың миына тигізетін әсері, шоколадтың миға әсері сияқты екен, яғни бір шетел тілін үйрену миға ләззат сезімін береді екен.

- **денсаулық** үшін: шетел тілін үйрену Альцгеймер ауруына қарсы дәрі/шара ретінде қолданыла алады екен. Кәрі адамдар, ми белсенділігін жоғалтпас үшін шетел тілін үйренеді. Ұлым Гент Университетінде оқитын латын-грек тілі бөліміне 83 жаста бір әйел де жазылған. Менің әйелім жұмыс істейтін үлкендер мектебіндегі ағылшынша курсына 99 жаста бір әйел қатысатын.

Тіл үйрену себептерін әрі қарай түсіндіру үшін өз тәжірибелеріммен байланысты бір әңгіме айтайын:

2015 жылдың ақпан айында грекшені қайталай бастадым. Екі себеп бар еді. Біріншіден ұлым Эразмус бағдарламасымен жарты жылға Грекияға баратын болды, екіншіден, Гент Университетінде бір зерттеуші профессормен бірге қызмет ететін болдым. Ол профессор Түркияның Каппадокия өңірінде 1923 жылға дейін сөйленетін бір грек диалектісін зерттейді. Бұл диалектінің ерекшелігі түрікшенің оған көп ықпалын тигізгені. Профессор өзі түрікше білмейді, сол үшін менен көмек сұрады. Түрікшенің Каппадокия грекшесіне ықпалын зерттей алу үшін грекше білімімнің деңгейін көтеруге тиіс едім. 2015 жылдың жаз маусымында отбасымен бірге Грекияға да бардық. Сонда грекшеде әңгімелесуге көп мүмкіндік таптым.

Одан соң мен грекше үйренуімді жалғастырдым, бірнеше грекше роман да оқыдым. 2016 жылдың наурыз айында сол жылдың жаз маусымында әйеліммен жасайтын саяхатымызға шешім қабылдауымыз керек еді. Грекшені жаттықтыру үшін менің қайтадан Грекияға барғым келетін, бірақ әйелім “Грекияға өткен жылы бардық, бұл жылы Латвияға барайық” деді. Латвияға баруға шешім қабылдадық. Мен принципім бойынша бір елге барардан бұрын сол елдің тілін үйренуге тырысамын. Сәуір айында саяхаттан үш ай бұрын латыш тілін үйрене бастадым. Яғни бұрын латыш тілін үйрену жоспарымда жоқ еді. Екі оқулық бітірдім, Латвияда мүмкіндігінше көп латыш тілін қолдандым, онан көп ләззат алдым. Латвиядан қайтқаннан соң латышша төрт роман оқыдым. Қыркүйек айында университет қайтадан ашылғанда бірге қызмет ететін зерттеушімен жаңадан кездестім. Ол маған “Каппадокия грек диалектісіне батыс армян тілі де әсер еткен” деп айтты. “Батыс армян тілін де үйренсеңіз өте жақсы болады” деді. Сол үшін 2016 жылдың қыркүйек айында батыс армян тілін үйрене бастадым, оқулықты бір айда бітірдім, Ливан теледидарында батыс армян тілінде берілетін ақпарат бағдарламасын күнделікті тамашаладым. Соңында жақсы түсіне бастадым. Батыс армян тілінде жазылған төрт кітап оқыдым. 2017 жылдың ақпан айында болса Ахмет Ясави Университетінен келген шақыруды қабылдадым, 24 жыл бойы қолданбаған қазақшамды қайталай бастадым. Енді бұл лекцияны қазақша оқып жатырмын. Бірнеше күннен соң Қазақстаннан Белгияға қайтқаннан кейін шығыс армян тілін үйрене бастаймын, өйткені келесі жазда әйеліммен бірге автокөлікпен Арменияны араламақшымыз. Тағы бір ақпарат берейін: өткен аптада әйелім “2018 жылдың жазында Жапонияға барайық” деді. Яғни отыз жыл бұрын аздап үйренген жапоншамды ұзын ұйқысынан оятып әрі қарай дамыту қажеті де туады.

Енді шетел тілін қалай үйренсек болады деген сұраққа жауап қайтарайын. Пайдалы кеңестер мен ұсыныстарға көшейік.

Пайдалы оқу құралдарын жинаңыз. Болашақта мені қызықтыруы мүмкін бір тіл болса, алдымен мына қажетті құралдарды жинай бастаймын: диалог қамтитын оқулықтар, сөздіктер, грамматикалық кітаптар, тілашарлар

Шетел тілі ахуалын жасаңыз. Фейсбуктың, Гуглдың, мобилді телефондың тілін сіз үйреніп жатқан шетел тілімен алмастырыңыз. Мен ақпан айында Фейсбук парақшамның тілін қазақшамен алмастырдым.

Оқулықтағы диалогтарды дауыстап оқыңыз. Мәтіндерді, диалогтарды дауыстап оқығанда көру, сөйлеу және есту қатысады. Мұның нәтижесінде мәтін жеңілдірек есіңізде сақталып қалады. Мәтінді дауыстап оқып жатқанда қатты сөйлеуге, мәтіндегі сезімдерді білдіруге, мәтінді дұрыс дауыс ырғағымен мәнерлеп оқуға тырысыңыз. Бұл жолмен сөйлеу органдарыңызды шетел тілінің дыбыстары мен дыбыс тіркестерін айтуға да үйретесіз. Бұл лекцияларға дайындалып жатқанда мен өзім бірнеше апта бойы күнде екі сағат қазақша дауыстап оқыдым. Бір адамның бір тілді жеткілікті мөлшерде түсінген-түсінбегенін анықтау үшін оған бір мәтінді мәнерлеп оқыту жеткілікті. Өйткені оқу жылдамдығы, дауыс ырғағы - мәтінді түсінгендіктің көрсеткіші.

Тыңдап түсінуді үйреніңіз. Тыңдау оқудан гөрі азырақ күш талап етеді. Тыңдап түсінуді кітаптан үйренуге болмайды, мыңдап сөз білетін бірақ тілді тыңдағанда ешбір сөз түсінбейтін адамдар бар. Көп сағат тәжірибе жинау керек, бірнеше ай бойы күнделікті тыңдасаңыз танылған сөздердің санының бірте-бірте көтерілетінін байқайсыз. Алғашқы кезеңде түсінбестен тыңдау керек: түсінбесеңіз де міндетті түрде тыңдауды жалғастырыңыз. Түсінбесеңіз де кейбір сөздердің қайталанатынын байқайсыз. Кейін байқаған сөзіңіздің мағынасын контекстен болжай аласыз, немесе сөздіктен таба аласыз.

Ғаламтор арқылы теледидар бағдарламалары тамашалай аласыз. Бұл радиодан жақсырақ, өйткені радионы тыңдау барысында сөйлеушінің бет әлпетін көре алмайсыз.

Қазақша үйрену үшін өзім Қазақстан Ұлттық Телеарнасында үш бағдарлама таңдап алдым. Бұл бағдарламаларды күнделікті тамашаладым. Мұндай, құлақтарым белгілі тележүргізушілердің дауысы мен сөйлеу ерекшеліктеріне үйрене алды. Түрі басқа болғандықтан әр бағдарламаның тілі де ерекше. Бұлар қандай бағдарламалар:

- пайдалы кеңестер беретін, әр түрлі тақырыпты қарастыратын, әдістерді нақты түрде камера алдында көрсететін бір бағдарлама - «Бірге таңдаймыз».

- жаңалықтар беретін бір ақпарат бағдарламасы: - «Басты ақпарат».

- бір әңгімелесу/сұхбат бағдарламасы: - «Түнгі студия».

Бұдан басқа телехикаялар (түрік тілінде “dizi”) де тамашалай аласыз.

Бұл үш бағдарлама мен үшін өте жарамды болды, әсіресе, «Бірге таңдаймыз» маған пайдалы болды. Бұл бағдарламада түсіндірілетін нәрселер камера алдында анық түрде көрсетіледі: маталарды аламыз, біріктіреміз, тігеміз... сияқты. Кейбір сөйлемдер бағдарламада үнемі қаталанып жатады: Хабарласқан бір көрермен бар, тыңдап көрейік, ало, қайырлы күн, тікелей эфирдесіз, «Бірге Таңдаймыз» бағдарламасы тыңдап тұр сізді... сияқты.

Нұрбигүл Сағындыққызы, Қымбат Досжан мен Данияр Меңлібеков, Нұрлан Қоянбаев, Данияр Бекжанов мен Нұрмахан Мұқанұлы менің нағыз қазақша мұғалімдерім болды. Тұрақты тележүргізушілерден басқа бағдарламаларда көптеген мамандар, тілшілер мен қонақтардың да дауысы естіле алады. Бұл бағдарламалар арқылы Қазақстан мен қазақстандықтар туралы көп мағлұмат алдым: маңызды мәселелер, оқиғалар, танымал азаматтар, облыстар мен қалалардың аттары тағы басқалары.

Фламптор арқылы шетел тілінде әндер де тыңдаңыз. Мысалы топ 40-ты тыңдаңыз, әндердің мәтіні мен аудармасын <http://lyricstranslate.com> торабында таба аласыз. Кейін саяхатта бір дүкенде базарлық сатып алып жатқанда сол әндерді радиодан тыңдағаныңызда оларды танысыз. Мен тыңдаған қазақша әндер ішінде маған ең көп Мөлдір Әуелбекованың “Туған Ел” әні ұнады.

Субтитрлі DVD тамашалаңыз: өкінішке орай көп елде DVD фильмдерінде дубляж қолданылады. Дубляж шетел тілін үйрену үшін пайдасыз, субтитрлер болса өте пайдалы. Ең жақсысы саңырау көрермендер үшін субтитрлер болады. Сол жағдайда DVD’ні тамашалау барысында, мәселен ағылшыншаны үйренгіңіз келсе, дауыстарды ағылшыншада тыңдайсыз және бір мезгілде ағылшынша субтитрлерді оқисыз. Бұл мүмкіндік болмаса мәселен ағылшынша тыңдайсыз, орысша оқисыз немесе орысша тыңдайсыз, ағылшынша оқисыз. Менің балаларым да ағылшынша фильмдерді әрқашан ағылшынша субтитрлермен тамашалайды.

Үйде жұмыс істеп жүрген кезде радиодан немесе теледидардан шетел тілінде бағдарлама таңдап алыңыз. Зейін қоймай тыңдасаңыз да тілді еріксіз түрде үйренесіз.

Өз тәжірибем: өткен ақпан айында, 24 жыл бойы қазақшаны сөйлемеген, тыңдамаған едім, қазақша бағдарламалар тамашалай бастағанымда мен тек қана сандарды түсінетінмін, бір жарым айдан кейін болса еститіндерімді түсіне бастағанымды сездім. Үш ай өткеннен соң «Бірге Таңдаймыз» бағдарламасын толық түсінетін болдым. Түнгі Студия мен Басты Ақпарат бағдарламаларын толық түсінгенше әлі көп жаттығуым керек. Әсіресе алғашқы кезеңде бас тартпау керек, үмітті үзбеу керек. Айтылғанды толық түсінгенге дейін тыңдауды жалғастырыңыз.

Керекті интенсивтілік мен керекті жиілікке назар аударыңыз.

Бір кексті жасап жатқанда қамырды духовкаға саласыз, пешті 180 градусқа қойып 40 минут пісіресіз. Пешті 90 градусқа қойып 80 минут пісірсеңіз, немесе 360 градусқа қойып 20 минут пісірсеңіз, жақсы нәтиже шықпайды. Шетел тілі үйрену барысында қажетті интенсивтілік пен ұзақтық немесе жиіліктің маңызы зор. Қарқыныңыз төмен болса үйренуді көп жылдар бойы ешқашан табысқа жетпестен жалғастырасыз. Тіл үйрену үшін күш салу керек, бірақ жүйелі түрде жұмыс істеу керек. Мысалы: аптасына бір күн 3 сағат жұмыс істедің орнына күнде жарты сағат жұмыс істеу жақсырақ нәтижеге жеткізеді. Басқа бір метафора: жарысқа дайындалып жатқан спортшы, концертке дайындалып жатқан музыкант сияқты жүйелі түрде жұмыс істеңіз.

Миыңызда піл соқпақтарын салыңыз. Бір көгалдан он бес адам өтсе, сол көгалда бір соқпақ пайда болады екен. Ағылшыншада бұл соқпақтар “elephant path” яғни “піл соқпағы” деп аталады. Өйткені Африканың ормандарында адамдар жоспарламаған бірақ пілдер салған соқпақтар кездеседі. Соқпақтың пайда болуы үшін бірнеше пілдің бірнеше рет белгілі бір жерден өтуі жеткілікті. Тіл үйрену процесі де осы піл соқпақтарының салынуымен салыстырылады. Адам белгілі тілдік ережелерді жүзеге асыруға арналған бір жаттығуды орындап жатқанда бір ой жүгірту процесін қайталайды. Соның нәтижесінде сол адамның миындағы жасушылардың арасында байланыстар, соқпақтар салынады. Бұл соқпақтардың

көмегімен ой жүгірту процесі бірте-бірте жеңілірек орындалады. Соңында адам жаттығуды ешқандай күш жұмсамастан, ойланбастан жасай алады.

Ғаламторда сөз ойындарын ойнаңыз. Ғаламторда көптеген сөз ойындары бар. Мысалы www.troyunlar/oyna/3252 торабындағы ойында берілген әріптермен мүмкіндігінше көп түрікше сөз жасайсыз.

Пайдалы тораптарды табыңыз. Шетел тілін үйрену үшін онлайн сөздіктер сияқты ғаламторда пайдалы тораптар да бар. Оларды іздеңіз.

Біліміңізді іс жүзінде қолдануға тырысыңыз. Шетел тілін жазбаша және ауызша түрде қолдану үшін ситуациялар іздеңіз. Тілді жаттықтыру мүмкіндіктерінің сізге келуін күтпеңіз, оларды белсене іздеңіз. Алғашқы қадамды сіз басыңыз. Қазақстанға келген шетелдік туристермен танысыңыз, оларға қалаңызды көрсетіңіз, жолбасшы болыңыз. Шетелдік бір театр тобының өнер көрсетуінен кейін немесе шетелдік музыканттардың концертінен кейін әртістермен танысыңыз, олармен шетел тілінде әңгімелесіңіз. Бұл мақсатпен көрмелерге де барыңыз. Бір халықты жақсы түсіну үшін халықтың мәдениеті және тарихымен де танысу керек. Өзім түрікше үйрене бастап жатқан кезімде түрікше сөйлесу үшін Бельгиядағы түрік иммигранттарының кафелеріне, ресторанларына баратынымын, ана жерлерде танысқан адамдар мені үйлеріне, тойларына қонаққа шақыра бастады.

Біліміңізді жүзеге асырғанда мынаны байқайсыз: “Шетел тілін жақсы білемін” деп ойлайсыз, бірақ іс жүзінде бір сөйлемді бірінші рет қолданғаныңызда қателесесіз. Бұл қателік кезеңден өту керек. Мүмкіндігінше дұрыс сөйлеуге тырысыңыз, жеке сөздер емес әрқашан тұтас сөйлемдер де құрастырыңыз, бірақ қателерден қорықпауыңыз керек, қателескеніңіз табиғи. Ситуациялармен танысу керек. Сол ситуацияда екінші рет болғанда жақсырақ сөйлесесіз. Тек қалай сөйлеу керектігін білу ғана жеткілікті емес, ситуацияда не сөйлеу керектігін де білуіңіз керек.

Ғаламтор мен әлеуметтік желілер де шетел тіліндегі әлеммен жазбаша немесе ауызша қатынас жасауға кең мүмкіндіктер береді. Фейсбук, Твиттер, Инстаграм арқылы сіз үйреніп жатқан шетел тілін ана тілі ретінде қолданатын адамдармен қарым-қатынас жасай аласыз.

Белгілі бір хоббиіңіз бар болса, бұл туралы шетел тілінде жазылған ғаламтор беттері іздеңіз. Тіл үйрену жұмысынан ләззат алуға тырысу керек. Неғұрлым назарыңызды мазмұнға шоғырласаңыз соғұрлым еріктен тыс, санасыз түрде үйренесіз.

Үйренген шетел тіліңізді ең жақсысы бір саяхатта қолдана аласыз. Бір шетел тілінде сөйлесу тәжірибесі мен үшін көбінесе әуежайда мінетін таксиде басталады. Бірінші сұхбатымды такси жүргізушісімен жүргіземін. Мынадай сұрақтар сұрайды: қай елден келдіңіз, қалай жеттіңіз, бұл елімізге бірінші келуіңіз бе? Қанша күн қалмақсыз? Қай қонақ үйіне түсесіз? Тілімізді қалай үйрендіңіз? Одан кейін ауа райы, көлік қозғалысы, т.б. туралы айтылады.

Ұмытуға қарсы қайталаңыз. Адамның есі бір компьютердің есіне ұқсамайды. Қатты дискісіне белгілі ақпарат жазылған бір компьютерді шатыр астына қойсаңыз, көп жылдан соң оны шығарып жаңадан қоссаңыз, барлық ақпаратты әр үтірге, әр нүктеге дейін табасыз. Адамдың есі мұндай емес, адам ұмытады. Ұмыту үйренудің ең үлкен жауы болса да табиғи құбылыс болып табылуы керек. Оған қарсы үйренген материалды қаталау керек.

Ес қалай жұмыс істейді? Түсіндірейін: сабақта жаңа материалды жүз пайыз меңгерсеңіз үш күннен соң меңгеру деңгейіңіз 60 пайыз болады. Материалды қайталау арқылы меңгеру деңгейіңізді жаңадан 100 пайызға көтере аласыз. Бірақ бұл бірінші қайталаудан кейін меңгеру деңгейіңіз жаңадан 60 пайызға дейін төмендегенше үш емес, алты күн өтеді. Яғни қайталаудан кейін мәлімет баяуырақ ұмытылады. Екінші қайталаудан кейін ұмыту қарқыны одан да көп төмендейді. 60 пайызға төмендегенше алты күн орнына мысалы 12 күн өтеді. Сондықтан материалды қайталаулардың арасындағы аралықтарды ұзартуыңызға болады. Материалды жүйелі түрде бірнеше рет қайталағаннан кейін материал осы уақыттан бастап ұмытылмайды, ұзақ мерзімге есте сақталып қалады.

Жылдар бойы қолданылмаған тіл де ұмытылмайды, ұйықтайды. Лингвистикада бұл жағдайда “dormant language” яғни “ұйықтайтын тіл” термині қолданылады. Ұйықтайтын тілді жаңадан оята аласыз. Мен өзім қазақшамды үш ай ішінде оята алдым. Қайталау үшін әр мүмкіндікті пайдаланыңыз, уақыт жоғалтпаңыз. Мысалы мен күнде тұратын Аалст қаласынан

пойызбен мен жұмыс істейтін Гент қаласына барамын, сапар жарты сағатқа созылады. Соңғы апталарда бұл уақытты қазақша тілашар оқу үшін пайдаландым. Тілашарды бірнеше рет басынан аяғына дейін оқи алдым. Құлаққап та қолданып уақытты пайдалы түрде өткізе аласыз.

Жиі қолданылатын сөздерді үйреніңіз. Әсіресе қай сөздерді үйренуіміз керек? Зерттеулер мынаны көрсетеді: ең жиі қолданылатын, ең көп тараған мың сөзбен орташа қиындықтағы бір мәтіндегі сөздердің сексен пайызын түсіну мүмкін. Сөздік қорыңыз екі мың сөз болса бұл мәтіннің сексен бес пайызын түсінуіңізді қамтамасыз етеді.

1000 сөз -> 80 %

2000 сөз -> 85 %

5000 сөз - > 90 %

15000/20000 сөз ->100 %

Жақсы оқулықтар бұл принципті есепке алып ең жиі қолданылатын, ең көп тараған сөздерді әуелі үйретеді. Жиілікті негізге алған тізімдерді қамтитын арнайы кітаптар да қолдана аласыз. Кітап әр сөз үшін мысал сөйлем берсе жақсы болады, осылайша сөздің контекст ішінде қалай қолданылатынын үйрене аласыз. Мұндай кітапты қолдану барысында теледидарда бағдарламалар тыңдасаңыз бір өзара әрекеттестік те пайда болады. Бағдарламаларды тыңдап жатқанда кейбір жиі қолданылатын сөздер назарыңызды тартады, сосын тізімді оқып жатқанда сол сөздерді кездестіресіз. Керісінше тізімде назарыңызды тартқан бір сөзді бағдарламада ести аласыз.

Үйренген сөздерді есте сақтау үшін байланыстар торларын жасаңыз. Үйренілуі қажетті сөздің төңірегінде байланыстардан, қатынастардан тұратын бір тор жасаңыз. Сөзді төмендегі жолдармен басқа сөздер немесе морфемдермен байланыстырыңыз. Мына сұрақтарды қойыңыз:

- Сөз ана тіліңізде немесе сіз білетін басқа бір тілде басқа қай сөздерге ұқсайды? Интернационалдық сөз бе?

- Сөздің құрамын талдаңыз: туынды сөз бе, біріккен сөз бе? Туынды сөз болса, сөздің түбірі және жұрнағы/жұрнақтары басқа қай сөздерде қолданылады? Біріккен сөз болса, жеке сөздерді білесіз бе? Сөздің бөлшектерінің мағынасы немесе қызметін негізге алып тұтас сөздің мағынасын болжай аласыз ба?

- Сөздің қай синонимдері, антонимдері, гипонимдері, гиперонимдері бар екен?

- Сөзді қысқа бір сөйлемде қолданғаныңызда оны қай сөздермен бірге қолданасыз?

- Сөз қай сөз тіркестерінде қолданылады?

- Сөз есіңізге нені түсіреді? Қай сезімдерді қозғайды? Сөзді тыңдағанда нені ойлайсыз?

Лингвистикалық негізі болуының қажеті де жоқ. Мысалы: 13 жаста түрікшені үйреніп жатқан кезімде “kusura bakma” (өкінішке орай) деген түрікше қалыптасқан сөзді есте сақтау үшін мынадай бір тәсіл қолдандым: “өкінішке орай” сөзінің нидерландшасын мен жиі нан дүкенінде еститінмін: “het spijt me”. Өйткені нан пісірушінің әйелі өте жиі “өкінішке орай нан қалмады” дейтін. Нан дүкенінің нидерландшасы “bakkerij” [бакерей]. Мен нидерландша “bakkerij” мен түрікше “bakma” сөздері арасында байланыс құрып “kusura bakma” сөзін есімде сақтадым.

- Сөзді өмір, шындық және оқиғалармен байланыстырыңыз. Сөздің белгілейтін затын қиялыңызда көруге тырысыңыз. Сөздің белгілейтін ұғымымен байланысты қандай тәжірибелеріңіз бар? Сол сөзбен іс жүзінде не жасай аламын деп ойлаңыз.

- Сөзді Гугл Имаджез көмегімен іздеңіз. Гугл Имаджезді көрнекі сөздік ретінде қолдана аласыз.

- Сөзді түсіндірме сөздіктен іздеп табыңыз. Мұндай сөздіктер тор жасауда пайдалы болады. Себебі түсіндірмелерде түсіндіріліп жатқан сөзбен байланысты, бір семантикалық өріске жататын басқа пайдалы сөздерді де табасыз.

Тілдік префабтарды қолданыңыз. Коммуникация іс жүзінде бір шетелдікпен әңгімелесіп жатқан кезіңізде тілдің қағидаларын өте жылдам жүзеге асыра алуыңызды талап етеді. Тек ережелер мен сөздік қорыңызға сүйене отырып тез сөйлемдер әзірлеу өте ауыр болады, сол үшін есіңізде қолдануға әзір құрылымдар сақтауыңыз өте пайдалы. Сөйлескенде құрылымдардағы кейбір сөздерді өзгерту арқылы сізге керекті варианттарды жасай аласыз.

Сіздің жасыңызда есіңіз өте күшті болады, өте жақсы істейді. Бұл жаста жаттағандарыңызды қырық жылдан соң да есіңізге түсіре аласыз. Бұл туралы бір араб мақалы бар: “Кіші жаста жаттау тасқа ойып жазуға ұқсайды”.

Сол себепті тек қана жеке сөздерді жаттамаңыз, мыналарды да жаттаңыз:

- сөз тіркестерін
- қолдануға дайын сөз формулаларын, үлгілерді, штамптарды, клишелерді
- пайдалы диалогтарды

Бұларды пайдалануды құрылыста қолданылған “префаб” тәсіліне ұқсата аламыз. Префаб үйлер салынғанда жеке тастар орнына бүкіл бір қабырға, сол ішінде терезелер, орналастырылады. Бұған ұқсас қолдануға дайын тілдік префабтармен сөйлемдеріңізді құрастырсаңыз сөйлеу жылдамдығы мен шапшаңдығыңызды арттыра аласыз.

Мәтіндерді, диалогтарды оқу барысында білдірілетін коммуникативтік қызметтерге, префаб ретінде қолданылуы мүмкін сөз тіркестеріне және құрылымдарға назар аударыңыз. Жақсы диалогтар диалогтық бірлестіктерден тұрады. Кейбір сөздерді алмастыру арқылы сол диалогтарды басқа ситуацияларға көшіру мүмкін. Диалогтарды талдап жатталуға тиісті элементтерді анықтаңыз. Оларды бір тізімде жинаңыз. Көптеген үлгі сөйлемдер қамтитын тілашарлар да бұл мақсатқа өте пайдалы болады.

Грамматиканы оқып қайта құрыңыз. Грамматика кітаптарына да көңіл бөліңіз. Бір грамматиканы алып бастан аяқ оқыңыз. Грамматиканы оқып жатқанда өз кестелеріңізді жасаңыз. Грамматикалық ережелерді өзгеше орналастырып көріңіз, материалды жеңілірек түсінуіңіз мүмкін.

Екі тілді, жеңіл, сөздікті кітаптар оқыңыз. Бір кітаптың беттеріндегі жолдардың барлығы бірінен кейін реттелсе, ұп-ұзын бір жол пайда болады. 300 беті бар бір кітаптың жолдары жиналса ұзындығы 1 километр болады. Сөздік қорыңызды байыту үшін мұндай көптеген километрлер бойы кітап оқу керек. Бірақ оқитын кітабыңызда таныс емес сөздер көп болса бұлардың мағынасын немесе аудармасын сөздіктен табуға көп уақыт кетеді. Жалпы алғанда мәтінде сіз білмейтін жаңа сөздердің пайызы әрқашан шекті болуға да тиіс. Пайызы жоғары болса сіз білмейтін сөздердің мағынасын болжау және тексеру үшін жеткілікті контекст жоқ. Ыңғайлы бір тәсіл екі тілді кітап оқу, яғни бір кітапты аудармасымен бірге оқу. Мұндай екі тілде жарияланған кітаптар бар, оларды пайдалана аласыз. Тілдердің бірі сіз үйренетін тіл, басқасы сіз білетен бір тіл. Кітаптан әуелі сіз үйренетін тілде бір сөйлем оқисыз, сосын “Түсіндім бе түсінбедім бе?” деп өзіңізден сұрайсыз. Одан кейін сол сөйлемнің аудармасын оқисыз. Керек болған сайын аудармаға қарайсыз. Бұл принципті жүзеге асыруды жалғастырсаңыз жүз, екі жүз беттен кейін байқап тұрсыз: аудармаға қарау қажеттігі қалмады, шетел тіліндегі мәтінді аудармасыз, тікелей түсіне алады екенсіз. Екі тілде жарияланған кітап таба алмасаңыз, әйгілі бір кітапты тікелей аудармасымен бірге сатып аласыз. Аударманың тікелей болуы өте маңызды, әйтпесе аудармаға көп өзгеріс енгізілген болуы мүмкін. Аударма аса еркін болмауы да керек, яғни мағынасы түпнұсқаға жақын келуі керек. Мен өзім соңғы жылдарда бұл тәсілді жаңа бір тіл үйренген сайын қолдандым. Екі тілде ең көп оқыған кітабым танымал француз жазушы мен ұшқышы Антуан де Сент-Экзюперинің “Le Petit Prince” атты кітабы, қазақшасы: “Кішкентай Ханзада”. Бұл кітап 253 тіл немесе диалектіге аударылған. Тілді қиындығы орташа кітаптарды оқи алатындай дәрежеде меңгергенше бұл екі тілде кітап оқу тәсілін жалғастыра аласыз.

“Easy Reader” жеңіл оқу кітабы деген бір кітап сериясы бар. Бұл сериядағы кітаптар тілде ең жиі қолданылатын, кең тараған сөздермен жазылған. Соның нәтижесінде оқуға жеңіл болады. Ағылшынша үшін көп “easy reader” бар, түрікше үшін өте аз. Кейбір студенттер кішкентай балаларға арналған кітаптарды пайдаланады, бірақ бұл кітаптар менің ойымша үлкендерді қызықтырмайды.

Ғаламторда, Уикипедияда да пайдалы мәтіндер табуға болады. Шетел тілінде әсіресе сіз білетін, сізді қызықтыратын тақырыптарға байланысты мәтіндер іздеңіз. Мәтіннің мазмұны сізге таныс болса, сөздердің мағынасын контекстен болжау жеңілірек болады.

Кейбір кітаптардың аяғында тілді үйренушілер үшін қиын сөздердің аудармасын беретін бір сөз тізімі бар. Әдеттегі сөздіктен айырмашылығы мынада: бұл сөздікті кітаптардың аяғындағы тізімде тек қана сөздің мәтіндегі мағынасы беріледі. Әдеттегі сөздіктерде болса

бірден көп мағына беріледі, сөздің мәтіндегі мағынасы ерекше болса әдеттегі бір сөздікте берілмеуі де мүмкін.

Үмітті ешқашан үзбеңіз

Жаңа бір тілді үйрене бастағанда мақсат жақын көрінеді, мысалы “бұл оқулықты бітіргеннен соң тілді білемін” деп ойлайсыз, бірақ оқулықты бітіргенде тағы ұзын жол барын көресіз.

Мынаны ұмытпау керек: бір тілді жүз пайызға үйрену үшін бір өмір жеткілікті емес, өйткені әр ғылымның тілде өз терминологиясы да бар, бұл терминологияларды түсіну үшін сол ғылымдардың өздерін де үйренуіңіз керек. Бұл заманда ешбір ғалым барлық ғылымды үйрене алмайды. Ең алдымен мақсатыңызды анықтауыңыз керек: “Тілде қай қызметтерді атқара алуды көздеймін?” деп өзіңізден сұраңыз. Тілде қай тақырыптарды, қай ситуацияларды меңгеретініңізді де жақсы білуіңіз керек.

Бір тілді үйрену бір соғыста бір қаланы жайлап алуға ұқсайды. Қаланы қоршап қамайсыз, күтесіз. Ерте ме, кеш пе қала беріледі. Ешқашан бас тартпау керек. Шыдамды, сабырлы болу керек, мақсатқа жетуге табандылық керек. Өз қабілеттілігіңізге сенуіңіз керек. Мынаны да естен шығармаңыз: бір елдің тілі сізге қиын тиуі мүмкін, бірақ сол елдің балалары да сол тілді кішкен кезінен үйрене алады.

Мүмкіндігінше көп шетел тілін үйреніңіздер. Шетел тілдері адамдар арасында көпірлер құрады. Шетел тілдерін үйреніп сөйлеу арқылы дүние жүзіне бейбітшіліктің орналасуына маңызды мөлшерде үлесімізді қоса аламыз деген сенімдемін.